

УДК [351.853:929](477)Мердер

Л. Д. ФЕДОРОВА*

**ВІДОМИЙ ДІЯЧ ПАМ'ЯТКООХОРОННОГО
РУХУ В УКРАЇНІ**

(до 150-річчя з дня народження Олексія Мердера)

Розглядається внесок О. Мердера в організацію пам'яткоохоронної діяльності та збереження культурних цінностей України.

Ключові слова: Олексій Іванович Мердер; Київський відділ Імператорського Російського військово-історичного товариства; Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва; охорона пам'яток історії та культури.

Постать Олексія Мердера, російського чиновника за посадою й пам'яткоохоронця за покликанням, який діяльно й плідно працював у громадських структурах, що ставили за мету збереження культурної спадщини України, залишається маловідомою у вітчизняній історіографії. Першою висвітлила його діяльність як архівіста історик В. Шандра¹. У контексті характеристики пам'яткоохоронних структур загальноукраїнського масштабу – Київського відділу Імператорського Російського військово-історичного товариства та Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва – описується участь в їхній діяльності О. Мердера у монографіях автора статті та короткій біографічній довідці у збірнику, присвяченому діячам історико-краєзнавчого руху². Завданням цієї публікації визначено дослідити його громадську роботу в галузі охорони нерухомої й рухомої частин культурної спадщини та внесок у становлення пам'яткоохоронної сфери в Україні.

Олексій Іванович Мердер народився 11(23) вересня 1861 р. у м. Царське Село Санкт-Петербурзької губернії (нині м. Пушкін у складі Пушкінського району Санкт-Петербурга, РФ). По батьковій лінії належав до дворянського роду, що походив із Саксонії. Його прапрадід Іоанн Мердер на початку XVIII ст. переселився в Польщу. В Російській державі рід Мердерів був вписаний у родовідні книги Могильовської, Московської і Тверської губерній. Дід – генерал-ад'ютант Карл Карлович Мердер (1788–1834 рр.) брав участь у війнах із Францією

---

* Федорова Лариса Данилівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

в 1805 р. і 1806–1807 рр., тяжко поранений під Аустерліцем (листопад 1805 рр.). У 1824 р. був призначений вихователем шестирічного великого князя Олександра Миколайовича – майбутнього імператора Олександра II. Особливо дружні стосунки пов'язували його з поетом В. Жуковським, який керував навчанням великого князя. Поет писав про нього: “Отменно здравый ум, редкое добродушие и живая чувствительность, соединенные с холодною твердостью воли и неизменным спокойствием души, – таковы были отличительные черты его характера. С сими свойствами, дарованными природой, соединял он ясные правила, извлеченные им из опыта жизни, правила, от коих ничто никогда не могло отклонить его в поступках. Десять лет, проведенных им при великом князе, конечно, оставили глубокие следы в душе его воспитанника...”³. У щоденнику О. Пушкіна 1934 р. є запис: “Мердер умер, человек добрый и честный, незаменимый”⁴.

Батько Олексія Івановича – шталмейстер Височайшого двору Іван-Олександр-Костянтин Карлович Мердер (1830–1907 рр.), служив з 1880 р. директором канцелярії Головного управління державного кіннозаводства, в 1899 р. обраний першим головою комітету і ради Опікунства імператриці Марії Федорівни про глухонімих⁵. Був внесений у дворянську родовідну книгу Рязанської губернії. Мати – Софія Сергіївна Мельгунова (1833–1867 рр.) належала до дворянського роду, що походить від Яна Мінгайла, який приїхав з Литви на службу у Москву під час княжіння Василя Івановича або його молодого сина Івана III (близько 1440 р.). У Росії він взяв ім'я Іван Мінгальов, яке з часом перетворилося на прізвище Мельгунов⁶.

О. Мердер здобув чудову освіту у Пажеському корпусі (1868–1879 рр.). З 1885 р. служив ад'ютантом командувача військами Іркутського військового округу, з 1888 р. – ад'ютантом Іркутського генерал-губернатора – генерал-лейтенанта графа О. Ігнат'єва⁷. У 1889 р. графа призначили Київським, Подільським і Волинським генерал-губернатором⁸, а О. Мердер став спочатку молодшим, а з 1893 р. – старшим чиновником з особливих доручень при генерал-губернаторі. Під час проживання в Україні був членом Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників, головою повітового проводиря дворянства Луцького повіту Волинської губернії. У 1914 р. у зв'язку із скасуванням Київського генерал-губернаторства очолював ліквідаційну комісію. Управління генерал-губернатора містилося в Києві на сучасній вул. Липській, 12, проживав О. Мердер на сучасній вул. Шовковичній, 22, квартира № 3 (обидва будинки не збереглися).

Крім основної служби О. Мердер займався впорядкуванням і вивченням архіву Київського генерал-губернаторства, виконуючи на добровільних засадах обов'язки його зберігача. У 1901 р. прийняв від діловода Тимчасової комісії для розгляду давніх актів О. Левицького

справи 1840-х рр. для передачі в архів Київського губернського правління, які належали до таємної частини канцелярії генерал-губернатора. У 1911 р. О. Мердер очолив групу чиновників канцелярії генерал-губернатора, яка мала завданням розібрати документи архіву канцелярії Київського губернського правління⁹.

Впорядковуючи й вивчаючи архів, упродовж 1900–1904 рр. він опублікував у часописі “Киевская старина” понад 100 архівних документів, заміток і повідомлень з історії Правобережної України (див. додаток).

У Києві долучився до діяльності кількох наукових та пам’яткоохоронних товариств. Зокрема, був членом Історичного товариства Нестора-літописця, в 1909 р. вступив до лав новоствореного Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства (далі – Київський відділ ІРВІТ)¹⁰. З жовтня того ж року був членом Розпорядчого комітету, з лютого 1919 р. – членом ревізійної комісії, яка перевіряла грошову та матеріальну звітність відділу¹¹. Головні завдання своєї діяльності відділ здійснював через спеціалізовані комісії. О. Мердер був запрошений в 1909 р. до архівної та бібліотечної комісії¹², яка мала збирати відомості про архіви, розшукувати, збирати, зберігати, охороняти, описувати, обробляти і готувати до публікації архівні пам’ятки, зокрема ті, що зберігалися в архівах й установах, приватних збірках в сфері діяльності Київського відділу тощо¹³. Воєнно-історичний архів Київського відділу ІРВІТ комплектувався як оригінальними документальними пам’ятками, так і їх копіями.

Як член воєнно-історичного товариства Олексій Іванович брав участь і в збереженні нерухомої частини культурної спадщини. У 1910 р. він дослідив пам’ятник у садибі Й. Добровольського в Луцьку, встановлений в пам’ять загиблих у 1812–1814 рр., опублікував його опис у журналі відділу¹⁴. Монумент, характерний для 1-ї чверті ХІХ ст., спорудив дід власника садиби Нарушевич на тому місці, де російський імператор Олександр І зустрічав російські війська, які поверталися з Парижа, і вітав їх з перемогою. Виступаючи на засіданні Ради 27 червня 1913 р., О. Мердер наполягав на необхідності його охорони і запропонував досить ефективний засіб захисту об’єктів історико-культурної спадщини: призначати опікунів “історичних пам’яток”. Природно, що відділ звертався насамперед до начальників військових частин, розквартированих у місці розташування пам’яток. Погодившись із цією пропозицією, Рада просила начальника 11-ї піхотної дивізії, генерал-лейтенанта М. Федотова взяти монумент у Луцьку під свій захист¹⁵. До наших днів пам’ятний знак не зберігся.

У 1914 р. Київський відділ ІРВІТ установив на сучасній Арсенальній площі пам’ятник полтавському полковнику І. Іскрі та генеральному судді Гетьманської держави В. Кочубею, страчених за наказом росій-

ського царя Петра I в липні 1708 р. і похованих у Києво-Печерській лаврі. Для його спорудження було утворено спеціальний будівельний комітет на чолі з членом товариства М. Стороженком. Від відділу до нього ввійшли М. Єпанчин, О. Мердер, Б. Стеллецький і В. Шміт; нащадки В. Кочубея – генерал-ад'ютант князь Віктор Сергійович Кочубей і церемоніймейстер Височайшого двору Василь Петрович Кочубей, які проживали у Санкт-Петербурзі і взяли на себе клопотання щодо офіційного затвердження проекту пам'ятника, а також інші представники родини¹⁶. У липні 1919 р. за чергового встановлення більшовицької влади в Києві статуї І. Іскри та В. Кочубея і барельєфи зняли з постаменту та перелили в майстернях Комгоспу; 1923 р. на ньому встановили гармату (пам'ятник арсенальцям)¹⁷.

О. Мердер здійснив низку публікацій у друкованому органі Київського відділу ІРВІТ – журналі “Военно-исторический вестник”. Він увів до широкого суспільного обігу документи з історії війни Росії з наполеонівською Францією¹⁸ і низку архівних джерел з історії польського повстання 1830–1831 рр.¹⁹ Остання публікація не була завершена друком. Він склав довідку про старожитності Луцька та його минуле з планом міста, фотографіями Луцького замку і церкви²⁰.

Історичне товариство Нестора-літописця, членом якого був О. Мердер, виступило з ініціативою заснувати в Києві спеціальну громадську структуру для охорони всіх видів пам'яток старовини і мистецтва в Україні і звернулося за сприянням до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Ф. Трепова. У 1909 р. той скликав ряд засідань, на які було запрошено всі кращі наукові сили Києва з питань вітчизняної історії та діячів усіх київських історичних товариств, з метою з'ясувати завдання нової громадської структури. Перший проект статуту товариства склав член Розпорядчого комітету Київського відділу ІРВІТ О. Мердер, який передав його на розгляд історикам В. Іконникову та О. Левицькому. Вони піддали критиці ті положення, які визначали характер майбутнього товариства, вважаючи, що воно має бути не звичайним ученим товариством (як ті, що вже функціонували в Києві) із завданнями теоретичного вивчення старожитностей. На їхню думку, потребувався особливий орган науково-практичного характеру для виявлення, вивчення й охорони пам'яток. О. Левицький написав “Пояснювальні зауваження” до статуту, в яких наполягав на пам'яткоохоронних завданнях новостворюваного громадського формування. Його пропозиції були значною мірою враховані при доробці статуту²¹, затвердженому в 1910 р. У ньому вміщено і перелік членів-засновників товариства, серед яких й ім'я О. Мердера²².

27 грудня 1911 р. загальні збори товариства обрали його членом Ради²³. З 7 грудня 1912 р. він став головою Розпорядчого комітету товариства²⁴, залишаючись на цій посаді до припинення існування това-

риства в 1920 р. Одночасно виконував обов'язки бібліотекаря²⁵. Голова комітету брав участь у розробці наукових засад і напрямів діяльності товариства. Так, у його пам'ятній записці на ім'я першого голови товариства – єпископа Чигиринського Павла (Преображенського), датованій 10 березня 1911 р., йдеться про те, що товариство не має достатніх коштів для виконання всіх задекларованих у його статуті завдань. О. Мердер вважав, що найпершим і головним напрямом діяльності має стати виявлення пам'яток старовини і мистецтва, що збереглися, опис їх та фіксація на малюнках або світлинах, звернення на них уваги власників і представників влади; участь в обговоренні пропозицій, що стосуються реставрації, ремонту, перебудов цікавих споруд; охорона старовинних найменувань окремих урочищ, вулиць, майданів, а також позначення відповідними написами місць знаходження у старовину нині зниклих фортечних валів, воріт, виїздів, будівель, цвинтарів, торжків, перевозів тощо. Автор записки пропонував створити відповідну постійну комісію з учених та аматорів, представників міських установ і т. п. У травні того ж року єпископ Павло (Преображенський) відіслав лист київському міському голові з додатком цієї записки, в якому звернувся з проханням організувати комісію для розробки питань, у ній зазначених²⁶.

У 1911 р. Московське археологічне товариство видало “Проект закону про охорону пам'яток старовини в Росії”. Рада Київського товариства охорони пам'яток на своєму засіданні 27 грудня того року ухвалила після його обговорення просити інші київські товариства прислати обраних членів для спільного розгляду проекту, після чого товариство охорони пам'яток мало відіслати його в установленому порядку. Від Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва до комісії обрали О. Мердера (голова), І. Дьякова, А. Лободу, Г. Павлуцького і М. Стороженка. До неї увійшли також представники Історичного товариства Нестора-літописця, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, Київського відділу воєнно-історичного товариства і Тимчасової комісії для розгляду давніх актів²⁷. Як відомо, закон так і не був схвалений Державною думою.

Відразу після створення в 1912 р. Розпорядчого комітету він надрукував і розіслав звернення про пошук і допомогу товариству в охороні пам'яток (його підписали В. Завитневич, А. Лобода, О. Мердер, Г. Павлуцький, Б. Стеллецький). У зверненні йшлося про те, що товариство найбільше турбує стан культурної спадщини, а саме: багато об'єктів руйнується, перебудовується, втрачаючи свій первісний вигляд, важливий для дослідників старовини, або невміло реставрується. Рукописи, документи, акти, цілі архіви гинуть внаслідок недбалого догляду або того, що власник недостатньо цінує їх історичне значення. Багато з них

розпорошилося по приватних колекціях, зокрема й церков. Товариство розраховувало, що місцеві жителі будуть повідомляти йому про такі пам'ятки. Воно в змозі надати науковій рекомендації щодо відновлення пам'ятки, “щоб вона не втратила свого наукового значення”²⁸. У зверненні зауважувалося, що товариство може призначити з місцевих мешканців хранителя пам'ятки або комісію, які б займалися і відшукуванням коштів для відновлення або охорони пам'яток. Перелічувалися ті об'єкти старовини, які становлять найбільшу цінність: від найдавніших часів – предмети побуту (кам'яні знаряддя, посуд, печери, в яких жила первісна людина, майданчики, обмазані глиною, на яких є кістки тварин, можливо, з зображеннями – рештками первісного мистецтва; від язичницьких часів – монети (свідоцтво торговельних відносин), слов'янські кургани, городища (речі, які в них трапляються, слід зберігати, найкраще – передавати їх у громадські музеї); від християнської доби – церкви з XIII ст., дерев'яні церкви українського стилю, муровані – в стилі бароко, рекомендувалося збирати з них рукописи, рештки старовинного убрання, начиння; скарби великокнязівської й пізнішої доби, які часто є приватною власністю, тому бажано мати їх описи і фотографії.

Далі у зверненні наголошувалося, що заслуговують на увагу і пам'ятки XVI–XIX ст., які відрізняються за стилістикою, способами побудови тощо. Особливу цінність становлять писемні пам'ятки, зокрема XVIII–XIX ст. (листи, записки, папери урядових установ). Комітет просив повідомляти про можливе їх знищення. Пропонувалося збирати предмети до громадських збірок: музеїв Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, Міського (Київського наукового і художньо-промислового), Церковно-археологічного при Київській духовній академії, старожитностей при Київському університеті, Товариства дослідників Волині в Житомирі, в Кам'янці-Подільському – в Церковно-історичний музей або Статистичний комітет та ін.; не допускати продажу скупникам або за кордон зосереджених у приватних руках меблів, картин, золотих речей тощо, що могло призвести до втрати цінної історичної пам'ятки.

Під час обговорення питання охорони пам'яток на засіданні Ради товариства 19 березня 1912 р. О. Мердер висловив думку, що не допускає можливості відділити дослідження історико-культурних об'єктів від їх охорони²⁹. На засіданні Розпорядчого комітету 8 лютого 1912 р. було порушено питання визначення пам'ятки, оскільки досі не існувало єдиної думки, спостерігалася плутанина. Б. Стеллецький вважав завданням комітету охопити всі пам'ятки, тому його діяльність мала бути спрямована на чотири категорії об'єктів культурної спадщини: 1) архіви, 2) пам'ятки мистецтва, 3) історичні пам'ятки, 4) археологічні пам'ятки. Було вирішено створити окремі відповідні комісії для роботи

з ними. Першими організували архівну комісію на чолі з І. Каманіним і комісію реєстрації пам'яток під головуванням О. Мердера³⁰.

Він вів широке листування з місцевими кореспондентами в Україні, які прислали відомості й описи пам'яток у регіонах у відповідь на розіслану товариством анкету, брав безпосередню участь в обстеженні об'єктів культурної спадщини. Наприклад, 17 червня 1913 р. разом з членами товариства В. Жеваховим та О. Ертелем оглянув підземний хід з відгалуженнями, виявлений під час риття котловану в садибі № 11 на вул. Микільській (тепер вул. І. Мазепи) Микільського військового монастиря, де розпочалося будівництво п'ятиповерхового будинку. Вони припустили, що це військова споруда, можливо, потерна, але не стародавня. Про знахідку повідомили Київському відділу воєнно-історичного товариства, Рада якого звернулася до військового начальства з проханням, щоб мінери здійснили точний обмір ходів і склали план, зробивши пробні бурові свердловини. Але згодом хід закрили, оскільки розчистка його виявилася дуже небезпечною³¹.

У 1914 р. разом з П. Голландським та О. Ертелем вів переговори з власником садиби на пров. Десятинному, 8 М. Слюсаревським, де було виявлено палац великокнязівської епохи, який археолог В. Хвойка в присутності представника Імператорської археологічної комісії в Києві Д. Милєєва визначив як палац князя Мстислава, а також частину ювелірної майстерні, яка розташовувалась і на садибі М. Петровського. До нього не раз зверталися за дозволом на розкопки, але господар боявся, що його змусять продати ділянку. Після переговорів він дав згоду на дослідження за умови, що його майно не постраждає. О. Мердер організував на засіданні Розпорядчого комітету обговорення питання захисту давньоруських пам'яток на садибах Є. Трубецької (на розі вулиць Володимирської і Трьохсвятительської – нині вул. Десятинна), М. Петровського (прилягала до території Десятинної церкви з півночі та заходу) і М. Слюсаревського. Ухвалили: просити управління дому Є. Трубецької не здійснювати робіт на площі щойно виявленого великокнязівського валу і звернутися до Імператорської археологічної комісії про відчуження або ґрунтовне обстеження садиби княгині³².

У травні 1915 р. від імені Розпорядчого комітету О. Мердер написав лист голові Московського археологічного товариства П. Уваровій з проханням надати субсидію в сумі 500 крб. на проведення робіт в садибі Н. Віхрової – на планування ділянки, яку підрізали під час робіт у пров. Десятинному, з тим, щоб всі знахідки перейшли у власність музею Київського товариства охорони пам'яток. Садиба Н. Віхрової була продовженням тої частини садиби М. Петровського, де В. Хвойка знайшов рештки давньоруських споруд та ювелірну майстерню з їх начинням. У 1915 р. Н. Віхрова просила понизити рівень її садиби, що межує з проїздом садиби М. Петровського та цвинтаря Десятинної

церкви. Перемовини товариства з міським головою були безрезультатними, оскільки безкоштовно вивозити землю ніхто не погоджувався³³.

У листопаді 1917 р., звертаючись до В. Ханенко з пропозицією вступити в члени товариства, О. Мердер просив у неї дозволу на спостереження за земляними роботами в садибі № 1 на розі вулиць Володимирської та Трьохсвятительської (тепер вул. Десятинна), що була її власністю. Але В. Ханенко відповіла, що особисте горе (смерть чоловіка) не дозволяє їй вступити в члени товариства, а стосовно садиби повідомила, що ще не всі формальності з її придбання полагождені³⁴.

Починаючи з 1912 р., голова Розпорядчого комітету багато часу приділяв Звіринецьким печерам, дослідження й укріплення яких проводило Київське товариство охорони пам'яток. Разом з орендаром цієї землі В. Жеваховим та членом товариства О. Ертелем написав доповідну записку на ім'я почесного голови товариства Ф. Трепова, датовану 17 травня 1913 р., у якій йдеться про необхідність збереження печер і церкви в них у первісному вигляді назавжди. Вони наголошували, що печери – частина стародавнього Звіринецького монастиря початку XI ст. – і мають виняткове значення. Площа схилу, де розташовані печери, до території Свято-Троїцького монастиря складає близько 8 десятин, ймовірно, вона вся зрита підземними галереями в різних напрямках. У місцевості над Видубицьким монастирем, вірогідно, розташовувався літописний Красний двір. Автори доповідної підкреслювали величезну наукову важливість розкопок на цій території, які не під силу окремим приватним особам. Вони вважали за необхідне створити для цього компетентну й авторитетну установу з правами юридичної особи. Київське товариство охорони пам'яток витратило непродуктивно багато праці і коштів на подолання дріб'язкових перешкод, що призвело до втрати часу. Пропонувалося також організувати спеціальний комітет при товаристві для завідування всіма справами, що стосуються досліджень і розкопок на Звіринці. У відповідь генерал-губернатор доручив Розпорядчому комітету розглянути зазначені питання і зробити висновки.

8 червня 1913 р. комітет обговорив порушені проблеми. В його доповіді Раді товариства підкреслено величезне науково-історичне значення печер і важливість їх збереження від руйнування. Досвід дев'яти місяців розкопок і досліджень дав вельми цінні дані щодо вартості та способів проведення робіт. Для таких досліджень потрібні фахівці з геології та будівельного мистецтва. Непорозуміння юридичного і господарського характеру потребують реорганізації існуючого порядку дослідження пам'ятки. Розпорядчий комітет підтримав пропозицію створення особливого комітету. Його було організовано 21 червня на чолі з архімандритом Лаври Амвросієм (Булгаковим). Віце-голова – О. Ертель, члени – інженер-будівельник П. Бутенко, орендар

ділянки – князь В. Жевахов, голова Розпорядчого комітету О. Мердер і гірничий інженер В. Рабчевський³⁵. У подальшому члени зазначеного комітету від товариства постійно піклувалися пам'яткою, здійснили її неодноразові огляди, вели листування щодо її збереження.

У 1911 р. О. Мердер організував вивчення Китаївського археологічного комплексу на околиці Києва, яке здійснювалося спільними розкопками Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва та Київського відділу ІРВІТ до 1914 р.³⁶ Він брав участь в огляді курганів у Пронівщині, Золотих воріт, виявлених решток Софійської (Батієвої) брами, Андріївської церкви, мистецького опорядження собору Святої Софії, кам'яних плит з написами в Києво-Печерській лаврі, пам'ятника Магдебурзькому праву, Свято-Михайлівського Золотоверхого собору, пошкодженого артобстрілами в січні 1918 р., та багатьох інших пам'яток Києва і інших регіонів України, організовував заходи з їх збереження. Наприклад, у жовтні 1914 р. архімандрит Лаври Амвросій (Булгаков) звернувся до товариства з проханням підтримати ідею збереження у первісному вигляді іконостаса Іоанно-Предтечинського вівтаря собору Успіння Пресвятої Богородиці, тобто не знімати його вінцевий ярус, оскільки існувала думка, що він зроблений пізніше нижчих ярусів. Розпорядчий комітет підтримав його, про що О. Мердер повідомив настоятеля 1 листопада 1914 р.³⁷

19 березня 1917 р., коли стали поширюватися чутки про знесення пам'ятника П. Столипину на Думській площі в Києві, керівництво товариства виступило на його захист. В його зверненні до Київського виконавчого комітету йдеться про те, що в ці дні “цілком можливі надмірно рішучі дії по відношенню до численних пам'яток старовини і мистецтва, споруджених волею не окремих осіб, а багатьох тисяч громадян, представників всієї російської держави”³⁸. Кожен пам'ятник, аргументується далі в зверненні, в якому втілено певні ідеї, стає надбанням історії, являє безсумнівну наукову цінність і тому потребує дбайливого до себе ставлення. Звернення підписали голова Ради В. Завитневич, член Розпорядчого комітету П. Голландський, секретар Ради і голова Розпорядчого комітету О. Мердер. У березні написали в редакцію “Киевлянина”, щоб у відділі “Місцеві вісті” вона поінформувала про звернення товариства до Київського виконавчого комітету з приводу рішення зруйнувати пам'ятник, чуток про розбирання решток Золотих воріт, знищення пам'ятника І. Іскрі та В. Кочубею, перенесення пам'ятника Б. Хмельницькому і спроби знищити надгробок П. Столипину в Лаврі.

Відразу після зняття пам'ятника П. Столипину Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва 29 березня 1917 р. знову направило лист до Київського виконавчого комітету, оскільки в той час поширювалися чутки і про знищення пам'ятника російському імператору-

ру Миколі І. Згодом виконавчий комітет призначив спеціального комісара для охорони пам'яток старовини і мистецтва в Києві та Київській губернії в особі директора Київського художньо-промислового і наукового музею М Біляшівського. Він опублікував в газеті "Києвлянин" звернення, в якому писав, що останнім часом відбувається знищення і псування пам'ятників або їх частин, що так чи інакше нагадують старий режим. Він зазначив, що поряд з пам'ятниками, які не мають ніякого історичного або мистецького значення, можуть постраждати і справжні пам'ятники мистецтва, збереження яких є обов'язком кожного культурного члена суспільства. Комісар закликав утриматися від подібних вчинків і наголосив, що в цих питаннях слід спиратися на думку фахівців. Все, що не має мистецького значення, поступово забереться, все цінне має бути збережене на місцях або передано в музеї.

Про ці події О. Мердера повідомив Московському археологічному товариству 2 травня 1917 р., назвавши знищення пам'ятника П. Столипіну "варварським"³⁹.

Постійні клопотання Київського товариства охорони пам'яток з приводу вкрай необхідної реставрації мистецького ансамблю собору Святої Софії мали перспективу її здійснення в 1918 р. 13 листопада до Ради товариства листовно звернувся митрополит Київський і Галицький Антоній (Храповицький), який просив уповноважених ним членів взяти участь у трудах комітету учених спеціалістів для проведення в життя широкомасштабної реставрації собору, на що владика погодився виділити з казни митрополичого фонду 2,5 млн. крб. Для участі в обстеженні була запропонована кандидатура О. Мердера, реставраційних заходів – інженера В. Обремського. Але в діяльності комітету, створеному з ініціативи та під головуванням мистецтвознавця Ф. Шміта з членів кількох київських громадських і державних пам'яткоохоронних інституцій, взяли участь й інші члени товариства. Склад комітету свідчить про високий авторитет О. Мердера у середовищі тогочасних пам'яткоохоронців. До нього ввійшли відомі діячі науки і культури України і Росії: Д. Айналов, М. Біляшівський, О. Бобринський, С. Гіляров, П. Голландський, В. Завитневич, Ф. Ернст, Г. Павлуцький, І. Грабар, І. Моргилевський, Г. Нарбут, В. Осьмак, В. Леонтович, Ф. Титов, К. Широцький, Д. Щербаківський та ін. Було сплановано широкомасштабні реставраційні роботи в соборі, але воєнно-політичні обставини і зміни у державному житті не дозволили в той час втілити в життя плани Софійського комітету⁴⁰.

Проблеми історичної топоніміки також входили до кола інтересів Київського товариства охорони пам'яток. Особливо гостро постало питання перейменування вулиць Києва на початку ХХ ст. У 1913 р. Міська управа ухвалила перейменовувати вул. Рейтарську на вул. Івана Сусяніна, але 26 березня Розпорядчий комітет товариства звернувся до неї

з проханням скасувати це рішення. О. Мердер написав 1 квітня 1913 р. київському міському голові, що товариство виступає за збереження назви вул. Рейтарської, тому що вона не випадкова, на ній проживали в XVII ст. рейтари і стрільці. Він писав: “Помічене останнім часом прагнення знищити пам’ять про минуле Києва, перейменувавши його вулиці, площі, провулки, позбавляє місто певних характерних, йому одному притаманних рис, перетворює його на рядове, західноєвропейське”⁴¹. Як відомо, вул. Рейтарська зберегла свою історичну назву.

7 лютого 1915 р. Рада товариства обговорювала лист директора департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ від 16 січня на ім’я Київського губернатора М. Суковкіна про бажаність з’ясування та відновлення старовинних найменувань окремих місцевостей губернії та про порядок передачі всіх питань щодо перейменування вулиць, площ і проспектів на обговорення місцевих учених комісій або товариств охорони пам’яток та інших подібних установ. У листі пояснювалося: сучасний настрій суспільної думки потребує усунути все наносне, що суперечить історії, відновити давньоруські найменування відповідних місцевостей. Директор департаменту рекомендував уникнути розголосу і надати цій справі наукового характеру, “щоб не давати приводу тлумачити роботи, що робляться в цій галузі, в сенсі політичних утисків якої-небудь національності”⁴².

Київська вчена архівна комісія і Київське товариство охорони пам’яток після переговорів з головами інших товариств створили змішану комісію у такому складі: від Історичного товариства Нестора-літописця – С. Голубев і А. Стороженко; від Тимчасової комісії для розгляду давніх актів – І. Каманін і О. Левицький; від Центрального архіву давніх актів – В. Абрамович, від Церковно-археологічного та історичного товариства при Київській духовній академії – Ф. Титов і С. Чернишов; від Вченої архівної комісії – М. Довнар-Запольський і В. Завитневич; від Київського товариства охорони пам’яток старовини і мистецтва – В. Щербина і О. Мердер⁴³.

Зберігся запис О. Мердера, в якому йдеться, що на першій нараді комісії 15 лютого під головуванням В. Іконникова йому було доручено висловити міркування про найменування окремих пунктів Липовецького повіту, що підлягають відновленню їх давньоруських назв. Виданий в 1900 р. Київським губернським статистичним комітетом список населених пунктів зафіксував у повіті 241 таку назву. О. Мердер порівняв відомості географічного покажчика до видань Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, опублікованого в 1883 р., з позначеними населеними пунктами на “Археологічній карті” В. Антоновича та відомостями Л. Похилевича, виданими в 1864 р., і зробив висновок, що повіт порівняно мало постраждав. Незначну кількість польських найменувань дано майже винятково тим поселенням, що виникли недавно і не

знали інших назв. А деякі недавні заміни та спотворення, на його думку, можна було легко виправити. Він навів зокрема такі приклади: м. Балабанівка – за переказами, м. Угорськ (може називатися Балабанівка Угорськ або Угорська); с. Білки – у Л. Похилевича назване с. Белки, що правильніше; с. Бандури – у Л. Похилевича і В. Антоновича – Бондури, в старовину – Бондарі, що правильніше; с. Джурниці – стародавнє міське поселення Джурин; с. Должок – у В. Антоновича – Должик; с. Зарубинці – воно ж Шарнопіль (або Чорнопіль у В. Антоновича); с. Іоганівка – Гонивка, Анновка (за Л. Похилевичем); с. Кабатня йменується також Василівка, перша назва більш характерна; с. Кожанка – колись Кожани, що краще; с. Очеретна – Очеретня в Л. Похилевича; с. Скитка – Скиток у Л. Похилевича, що краще; м. Славная – Славна у В. Антоновича; с. Хорошая – Хороша, що краще; с. Тальянівка – Ульянівка у Л. Похилевича тощо⁴⁴.

Хоча діяльність з вивчення та збереження історичної топоніміки не набула масштабності, але постановка проблеми була вельми актуальною в час урбанізації суспільства та швидких темпів промислового розвитку, що нерідко мало наслідком зникнення багатьох старовинних назв.

У 1912 р. О. Мердер виступив ініціатором створення музею товариства, який було організовано в 1913 р. на чолі з О. Ертелем. Музейні колекції комплектувалися переважно знахідками з археологічних розкопок товариства, були добре впорядковані. Вони зберігалися в одному з приміщень Педагогічного музею (вул. Володимирська, 57), але постійної експозиції музей не мав. У кінці 1915 р. музейну збірку довелося вивезти у зв'язку з війною й необхідністю передачі приміщення. Частину матеріалів музею і бібліотеки О. Мердер зберігав у власній квартирі⁴⁵. У подальшому, під час революційних подій, опікувався збереженням музейних колекцій. На початку 1919 р. передав на зберігання у Київський художньо-промисловий і науковий музей деякі цінні музейні пам'ятки, зокрема давньоруські ювелірні речі зі скарбу, виявленого на вул. Трьохсвятительській⁴⁶.

О. Мердер займав активну позицію і в архівній діяльності товариства, яке виступило засновником ученої архівної комісії в Києві. З його ініціативи питання незадовільної організації архівної справи у т. зв. Південно-Західному краї було винесено на розгляд Ради товариства ще 7 грудня 1911 р. Він повідомив, що під час огляду діловодства Подільського губернського правління і поліцейських управлінь губернії з'ясувалося, що описи архівних справ відсилаються на розгляд ученої архівної комісії іншої губернії, яка не входить до складу Південно-Західного краю. Наслідком є знищення справ. Як приклад, навів випадок зі справами Будівельного комітету Подільської губернії XVIII ст., що містили величезну кількість цікавих матеріалів (про будівництво доріг,

мостів, будинків у поверненому від Польщі краї), дозвіл на знищення яких дала Учена архівна комісія Бессарабської губернії, чужа інтересам губернії іншого краю. О. Мердер вважав, що в містах, де є університети, не повинно бути таких комісій. Наприклад, у київському Університеті св. Володимира діє Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. Бажано, щоб архіви всіх установ Південно-Західного краю розглядалися аналогічними вченими установами.

Після дворічної розробки зазначеного питання 16 березня 1913 р. Розпорядчий комітет ухвалив організувати тимчасову Вчену архівну комісію в Києві для розгляду старих справ, що підлягають знищенню в архівах Києва і губерній Південно-Західного краю. Її установчі збори відбулися 20 лютого 1914 р. Розробку проекту діяльності доручили спеціальній підкомісії: голова – М. Довнар-Запольський, секретар – О. Мердер, члени – В. Данилевич, І. Каманін, Д. Меньшов, Є. Сташевський, А. Стороженко і Ф. Титов. На загальних зборах 28 березня було затверджено проект і обрано керівництво комісії. Її піклувальником став генерал-губернатор Ф. Трепов, головою – В. Іконников, заступниками – В. Завитневич, М. Довнар-Запольський, Ф. Титов і М. Ясинський. Члени Ради комісії – І. Каманін та О. Левицький, скарбник – О. Мердер⁴⁷.

Відразу почалася активна робота в місцевих архівах, покладено початок власному архіву. О. Мердер розглядав архів Київської міської поліцейської управи за 1876–1900 рр., де відібрав для зберігання 1409 справ із 3269 розібраних. Тут він випадково знайшов жалувані грамоти Києву короля Владислава IV (1645 р.) та російського царя Олексія Михайловича (1654 р.), грамоти київським війтам XVII—XVIII ст., які передав в архів ученої комісії, хоча вони збереглися не в повному вигляді – в деяких були вирізані підписи, відірвані печатки⁴⁸.

У період з 18 листопада 1914 р. до 12 травня 1915 р. з ініціативи О. Мердера канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства передала Київській ученій архівній комісії 19 історичних документів: не атрибутовану пергаментну грамоту, Універсали гетьманів І. Мазепи від 1 серпня 1707 р. та І. Скоропадського 1716 р.; грамоти царя Олексія Михайловича, короля Владислава IV 1642 р., імператриць Анни Іоаннівни 1733 р. (дві одиниці) та Єлизавети Петрівни 1742 р. і 1755 р., указ Київського намісницького правління 1785 р. і прохання до нього про прийняття на службу 1785 р. та ін.⁴⁹

Нині неможливо точно встановити обставини, за яких товариство припинило своє існування. Відомо, що за Української революції воно продовжувало разом з іншими громадськими структурами і державними органами охорони пам'яток обстоювати справу збереження культурної спадщини. Однак його становище було дуже непевним. Так, 12 січня 1918 р. голова Розпорядчого комітету О. Мердер звернувся до комісара з охорони пам'яток церковної і світської старовини та мистецтв у Ки-

єві М. Біляшівського з проханням видати охоронний лист на недоторканість майна товариства, що зберігалося в приміщенні Розпорядчого комітету на вул. Левашовській, 22, квартира № 3 (адреса О. Мердера, нині – вул. Шовковична): архіву, поточної канцелярії, бібліотеки, збірок креслень, світлописних зображень та окремих мистецьких предметів⁵⁰. З формуванням радянської системи державних пам'яткоохоронних органів попередні громадські структури припинили своє існування. Відомо, що в 1920 р. музейні та бібліотечні колекції Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва було передано Українському науковому товариству в Києві, архівні – націоналізовано⁵¹.

Подальша доля, місце й обставини смерті О. Мердера не відомі. Історик В. Шандра, яка висвітлила його діяльність як архівіста, зазначила, що він помер не пізніше березня 1920 р.⁵²

Таким чином, у період проживання в Києві О. Мердер займав помітне місце у середовищі місцевої інтелігенції, яка проводила активну роботу зі збереження рухомих і нерухомих пам'яток України. Завдяки його зусиллям було впорядковано архів Київського губернського земства, велику кількість документів опубліковано у відомому українському часопису “Киевская старина”. Займаючи керівні посади у двох громадських пам'яткоохоронних структурах загальноукраїнського масштабу – Київському відділі ІРВІТ і Київському товаристві охорони пам'яток, О. Мердер виконав великий обсяг роботи з їх створення, визначенні засад діяльності та її організації, брав безпосередню участь у всіх напрямках роботи зазначених товариств. Його ім'я цілком заслуговує бути вписаним в історію пам'яткоохоронної справи України.

¹ Шандра В. Мердер Олексій Іванович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник / Упор. О. М. Коваль, І. Б. Матяш, В. С. Шандра: У 3-х вип. – Випуск перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 223–224.

² Федорова Л. Д. Київське воєнно-історичне товариство в пам'яткоохоронному і краєзнавчому русі України початку 20 ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 261 с.; *Ії ж.* Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910–1920 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 296 с.; *Ії ж.* Мердер О. І. // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України. Біографічний довідник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Ч. 2. – С. 33–36.

³ Мердер Карл Іванович // Федорченко В. И. Императорский дом. Выдающиеся сановники: Энциклопедия биографий.: В 2 т. – Красноярск: БОНУС; М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – Т. 2. – С. 52–53.

⁴ Дневник Пушкина 1834 г. // <http://as-pushkin.net/pushkin/text/zametki/dnevnik-pushkina-1834.htm>

⁵ Попечительство императрицы Марии Федоровны о глухонемых // Энциклопедия Санкт-Петербурга // <http://encspb.ru/article.php?kod=2815811872>

⁶ Мельгуновы. Родословная // <http://bogorodsk-noginsk.ru/rodoslovie/melygunovy.html>

⁷ *Рындин И. Ж.* Мердеры // История, культура и традиции Рязанского края // <http://www.history-ryazan.ru/node/11870><http://www.history-ryazan.ru/node/11870>

⁸ Игнатъев Алексей Павлович // Федорченко В. И. – Т. 1. – С. 496.

⁹ *Шандра В.* Назв. праця.

¹⁰ *Федорова Л. Д.* Київське військово-історичне товариство в пам'яткоохоронному і краєзнавчому русі України початку 20 ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 205.

¹¹ Отчет Киевского отдела Императорского Русского военно-исторического общества за 1909 год // Военно-исторический вестник. – 1909. – № 7–8. – С. 133–142.

¹² Отчет о деятельности архивной и библиотечной комиссии Киевского отдела Императорского Русского военно-исторического общества со дня его открытия по 1-е января 1910 года // Военно-исторический вестник. – 1909. – № 7–8. – С. 175.

¹³ Инструкция Архивной комиссии Киевского отдела Императорского Русского военно-исторического общества с состоящей при этой комиссии библиотекою Отдела // Военно-исторический вестник. – 1910. – № 1–2. – С. 23–24.

¹⁴ *Мердер А.* Малоизвестный монумент. (С иллюстрацией) // Военно-исторический вестник. – 1910. – № 7–8. – С. 119–120.

¹⁵ Постановления Совета Киевского отдела Императорского Русского военно-исторического общества. Заседание 27 июня 1913 года // Военно-исторический вестник. – 1913. – № 4. – С. 4, 9.

¹⁶ Журналы заседаний Совета // Военно-исторический вестник. – 1913. – № 3. – С. 3–4.

¹⁷ Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. – К., 1930. – С. 469.

¹⁸ *Мердер А. И.* Из переписок Канцелярии Киевского военного Губернатора, имеющих отношение к Отечественной войне и к кампании 1813–1814 г.г. // Военно-исторический вестник. – 1912. – № 3. – С. 159–162.

¹⁹ *Мердер А. И.* Из переписок, имеющих отношение к мятежу 1831 года // Военно-исторический вестник. – 1910. – № 9–10. – С. 117–125; 1910. – № 11–12. – С. 71–79; 1911. – № 3–4. – С. 121–127; 1911. – № 7–8. – С. 113–118; 1911. – № 9–10. – С. 193–196; 1913. – № 1. – С. 87–93; 1913. – № 2. – С. 109–114; 1913. – № 3. – С. 95–100.

²⁰ *Мердер А. И.* Древности Луцка и его прошлое. Справка. (С планом Луцка и 6 иллюстрациями) // Там само. – 1910. – № 9–10. – С. 35–48.

²¹ ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 2, арк. 2; спр. 3, арк. 35.

²² Устав Киевского общества охраны памятников старины и искусства. – К., 1910. – С. 17.

²³ ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 3, арк. 71.

²⁴ Там само, арк. 37.

²⁵ Там само, спр. 37, арк. 4.

²⁶ Там само, спр. 35, арк. 78.

²⁷ Там само, спр. 1, арк. 24; спр. 3, арк. 43, 45, 47; спр. 40, арк. 21.

²⁸ Там само, спр. 10, арк. 5.

²⁹ Там само, арк. 5–6, 55.

³⁰ Там само, спр. 11, арк. 57–58; Журналы заседаний Совета Киевского отдела Императорского Русского военно-исторического общества // Военно-исторический вестник. – 1913. – № 3. – С. 6–8.

- ³¹ ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 102, арк. 26–31.
- ³² Там само, спр. 3, арк. 3, 122.
- ³³ Там само, арк. 222–223, 225, 254.
- ³⁴ Там само, спр. 34, арк. 45–46.
- ³⁵ Там само, спр. 35, арк. 19–44.
- ³⁶ Федорова Л. Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910–1920 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 84–89.
- ³⁷ ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 3, арк. 242; спр. 9, арк. 16.
- ³⁸ Там само, спр. 79, арк. 13.
- ³⁹ Там само, арк. 16; Києвлянин. – 1917. – 26 апреля.
- ⁴⁰ Там само, ф. 725, оп. 1, спр. 23, арк. 40; Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. Ч. 1. 1917 р. – середина 20-х років. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – С. 46–49.
- ⁴¹ ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 105, арк. 214.
- ⁴² Там само, спр. 66, арк. 2.
- ⁴³ Там само, спр. 3, арк. 120–121, 123, 249.
- ⁴⁴ Там само, спр. 71, арк. 3–12.
- ⁴⁵ Там само, спр. 26, арк. 79, 81, 87, 89.
- ⁴⁶ Там само, спр. 84, арк. 2–7.
- ⁴⁷ Там само, ф. 725, оп. 1, спр. 43, арк. 119, 120, 125, 177, 179.
- ⁴⁸ Симоненко І. Київська вчена архівна комісія // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 140–150.
- ⁴⁹ ЦДІАК України, ф. 1073, оп. 1, спр. 27, арк. 1.
- ⁵⁰ Там само, ф. 725, оп. 1, спр. 79, арк. 27.
- ⁵¹ Музей і бібліотека “Киевского общества охраны памятников старины и искусства” // Збірник секції мистецтв Українського наукового товариства. – К., 1921. – № 1. – С. 161.
- ⁵² Шандра В. Назв. праця. – С. 223.

Додаток

Публікації Олексія Мердера

Часопис “Киевская старина”

1900 рік

1. Мелочи архивов юго-западного края: Золотые пятаки в 60-х годах. – № 1. – С. 1.
2. Мелочи из архивов юго-западного края: Намогильный крест в Арбах, как документ. – № 2. – С. 68–70.
3. Мелочи из архивов юго-западного края: Бердичевские подземелья (извлечено из архивного дела. – № 6. – С. 144–146.
4. Триумфальные ворота в Киеве. – № 10. – С. 21–22.
5. Видимая простота (обновившаяся икона). – № 7–8. – С. 19.
6. Городское ополчение в Киеве в 1863 г. – № 1. – С. 2.
7. Обида в холерное время. – № 2. – С. 70.
8. Кринолины и холера 1866 г. – № 2. – С. 70.
9. Картежник, строгий к самому себе. – № 3. – С. 144.
10. “Картежная игра и политическая злость”. – № 3. – С. 144.

11. Ходарковский скелет. – № 4. – С. 8.
12. Нужды, не присвоенные еврейским жителям (холод, голод и пр.). – № 4. – С. 8.
13. Случай в Каменной Гребле. – № 5. – С. 81–82.
14. Отношение станowego пристава и земского судьи к чудесному явлению (1846). – № 7–8. – С. 17.
15. Недоверие, внушаемое молодым людям “из разных мест”, каневским обывателям. – № 7–8. – С. 16–17.
16. Средство к отклонению туч. – № 7–8. – С. 18.
17. Татарин-психиатр на Волыни. – № 7–8. – С. 18–19.
18. 8-ми летний герой (1837). – № 11. – С. 74–75.
19. Янтарь, подобный “бриллианту”. – № 11. – С. 75.
20. Северное сияние в Каменце-Подольском (1848). – № 11. – С. 75–76.
21. 50 изображений великого кн. Александра Невского, пожалованные Цесаревичем Николаем Александровичем старшинам и стражникам. – № 12. – С. 149–150.
22. Попытка возобновить ношение тельных крестов в ю.-з. крае. – № 12. – С. 150.
23. Дарохранительницы и киоты, пожалованные уездным соборам ю.-з. края Наследником Цесаревичем Александром Александровичем. – № 12. – С. 150–151.
24. Наказанный “переводчик” фальшивых кредитных билетов. – № 3. – С. 144.
25. К пребыванию Шамиля и его семейства в Киеве. – № 10. – С. 22–23.
26. Проект учреждения под г. Киевом “пригородка” для богомольцев и евреев (1873). – № 10. – С. 23–24.
27. Ходатайство обывателей г. Владимира-Волыньского (1869). – № 3. – С. 143.
28. К борьбе с пьянством в Киевской губ. в 60-х гг. – № 5. – С. 80–81.
29. Отношение судебных учреждений прежнего времени к конокрадству. – № 3. – С. 143.
30. Переселение немцев колонистов с Волыни на Дунай. – № 10. – С. 24.
31. Колдовство в 1863 г. – № 1. – С. 1–2.
32. Из местных нравов и суеверий. – № 1. – С. 2–3.

1901 рік

33. Бердичевский полицмейстер о помещиках, прибывших на ярмарку. – № 3. – С. 153
34. Вертоград в костеле. – № 3. – С. 153.
35. Белая горячка (повод к отставке). – № 3. – С. 154.
36. Кирпичные шоссе. – № 3. – С. 155.
37. Киевские магистратские пушки. – № 3. – С. 155–157.
38. Из эпохи гонений на усы и бороды. – № 5. – С. 82.
39. Заботы Киевского генер.-губерн. гр. А. Д. Гурьева о помещичьих крестьянах. – № 5. – С. 82–83.
40. О командировании по Высочайшему повелению художника Шурупова в Киев. – № 5. – С. 83–84.
41. “Города Киева Общей Думы” орудия, хранившиеся в Киевском арсенале. – № 5. – С. 84–85.

42. Шевченко и Буяльский домогаются вакансии учителя рисования в Киевском университете. Публичная живописная школа Буяльского. – № 6. – С. 139–140.
43. Утопающий на Крещатике (в июле 1848 г.). – № 6. – С. 140–141.
44. Отмена магистратского мундира в Киеве. – № 7–8. – С. 15–16.
45. Противохолерные медали 1830 года. – № 7–8. – С. 16.
46. Вывоз пьявок за границу и заботы о сохранении тинистых мест в Киевской губ. – № 7–8. – С. 16–17.
47. Сыноубийство из мести (18 янв. 1845 г.). – № 7–8. – С. 17.
48. Женщина с твердым характером (покушение на самоубийство). – № 7–8. – С. 18.
49. Приворотные средства. – № 7–8. – С. 18–19.
50. К заботам ген.-губ. Бибикова об устройстве в Киеве постоянного театра. – № 9. – С. 85–88.
51. Меры к поддержанию порядка службы и духа подчиненности среди канцелярских служителей (25 авг. 1838 г.). – № 9. – С. 89.
52. Ходатайство Киевских граждан о выселении из Киева евреев (1830). – № 10. – С. 12–13.
53. Меры к упорядочению торговли и расчетов евреев с христианами. – № 10. – С. 14.
54. Прекращение переселения евреев в Сибирь. – № 10. – С. 14.
55. Овруцкий археолог 1842 г. – № 10. – С. 14–15.
56. Проект учреждения транспортных воловых почт (1841). – № 11. – С. 65–69.
57. Попытка учредить в Балте коммерческое собрание и городскую общественную библиотеку. – № 12. – С. 159–160.
58. Способ против распространения нелепых слухов (1844 г.). – № 12. – С. 160–161.
59. Затруднения в Подольской губ. при обмене обращавшейся иностранной и польской монеты на русскую (1844). – № 12. – С. 161–162.
60. Отзыв предводителя об одной дворянской семье и ее отношениях к крестьянам. – № 12. – С. 162.

1902 рік

61. Происшествие на Шпасанской фабрике 1845 г. – № 1. – С. 19.
62. Легкомысленный всадник с сигарою (из архивов). – №1. – С. 19–20
63. Самосуд старообрядцев 1839 год. – № 1. – С. 18–19
64. Проект выселения евреев из сел Киевской губ. – № 2. – С. 92.
65. К борьбе с холерою в 30 годах. – № 2. – С. 93
66. Свадьба заплочного мастера. – № 5. – С. 101.
67. Рожки в хлебных колосьях (1838 г.). – № 5. – С. 101–102.
68. Открытие Волынским аптекарем болотной бумаги. – № 6. – С. 170–171.
69. Посещение Киева Имп. Александрою Федоровною в сентябре 1828 г. – № 7–8. – С. 15–23.
70. К истории Киевских дворцового, кловского, виноградного и шелковичного садов. – № 9. – С. 111–112.

71. К характеристике Киевского военного губернатора Княжнина. – № 9. – С. 112.
72. Губительное на организм действие рожков (1841 г.). – № 9. – С. 113.
73. К правам евреев на владение крепостными и на государственную службу (1828). – № 10. – С. 7.
74. Скорбут и кровавый понос в Киевской губ. (1828). – № 10. – С. 7–8
75. Санитарные меры в Черкассах (1828). – № 10. – С. 8.
76. Заботы администрации о предотвращении перекупок сельских продуктов (1823). – № 10. – С. 9.
77. Сомнения, встречаемые мещанскою управою при требовании отдельных видов на жительство. – № 11. – С. 92–93.

1903 рік

78. Заботы генерал-губернатора Анненкова о строении в юго-западном крае православных храмов. – № 4. – С. 8–9.
79. К истории немецких колонистов на Волыни. – № 4. – С. 9–10.
80. В истории учреждения графом Потоцким крестьянских приютов. – № 4. – С. 10.
81. К истории Немировской гимназии. – № 6. – С. 154–156.
82. Благородное похищение денег. – № 6. – С. 156.
83. Христианин в роли Гамана на еврейских святках “Пурим”. – № 6. – С. 156.
84. Уважительная причина к определению в одну из придворных контор. – № 6. – С. 157.
85. Тревога среди дунаевских колонистов (1831). – № 6. – С. 157–158.
86. Дворяне татарского происхождения в юго-зап. крае в 1840 г. – № 6. – С. 158.
87. Жестокая расправа с заподозренным в казнокрадстве. – № 6. – С. 158–159.
88. Меры к ускорению производства дел в дореформенных судах. – № 6. – С. 159.
89. Закрытие Уманского повитового Базилианского училища в ожидании холеры 1830 г. – № 7–8. – С. 18–19.
90. Порфир, мед и золото близ д. Янковцы Махновского повета 1841 г. – № 7–8. – С. 20.
91. Процесс, веденный корпорацией киевских бедных. – № 7–8. – С. 20–21.
92. Незаурядные казнокрады (1844 г.). – № 10. – С. 6–8.
93. В поисках за приносящим счастье восковым крестиком 1854 г. – № 10. – С. 8.
94. Участие помещика в распитии собственной шапки 1857 г. – № 10. – С. 8.
95. Сельчане, погребающие мертвых без священника 1845 г. – № 10. – С. 9.
96. Памятная записка Киевского губернатора о частых воровствах и курении на улицах (1855). – № 11. – С. 60–61.
97. Ожжение лба, шутки ради (1855). – № 11. – С. 61–62.
98. Учреждение Комитета для вспомоществования раненым офицерам (1855). – № 11. – С. 62–63.

99. Сведение о лабраторе в бассейне р. Быстреевки при Каменном Броде в радомысльском и при Слипницах в житомирском уездах. – № 12. – С. 131–133.

100. Предположение о сломке колодезной башни в Подзамче и крепостных ворот близ турецкого моста в Каменце. – № 12. – С. 133.

101. Киевская контора первоначального заведения дилижансов и транспортов. – № 12. – С. 134.

1904 рік

102. Лечение укушенных бешенными животными (способ Кабанца). – № 4. – С. 4–6.

Журнал “Военно-исторический вестник”

103. Мало известный монумент. (С иллюстрацией). – 1910. – № 7–8. – С. 119–120.

104. Древности Луцка и его прошлое. Справка. (С планом Луцка и 6 иллюстрациями). – 1910. – № 9–10. – С. 35–48.

105. Из переписок, имеющих отношение к мятежу 1831 года. – 1910. – № 9–10. – С. 117–125; 1910. – № 11–12. – С. 71–79; 1911. – № 3–4. – С. 121–127; 1911. – № 7–8. – С. 113–118; 1911. – № 9–10. – С. 193–196; 1913. – № 1. – С. 87–93; 1913. – № 2. – С. 109–114; 1913. – № 3. – С. 95–100.

106. Из переписок Канцелярии Киевского военного Губернатора, имеющих отношение к Отечественной войне и к кампании 1813–1814 г. г. – 1912. – № 3. – С. 159–162.

Окремі видання

107. Древности Луцка и его прошлое. Справка. (С планом Луцка и 6 иллюстрациями). – К.: Тип. Округного штаба, 1910. – 16 с.

108. Из переписок, имеющих отношение к мятежу 1831 г. – К.: Тип. Округного штаба, 1910. – 9 с.

109. Поездка в Туруханский край. – Спб.: Тип. Знаменская Скоропечатня, 1913. – 14 с.

Рассматривается вклад А. Мердера в организацию памятоохранной деятельности и сохранение культурных ценностей Украины.

Ключевые слова: Алексей Иванович Мердер; Киевский отдел Императорского Русского военно-исторического общества; Киевское общество охраны памятников старины и искусства; охрана памятников истории и культуры.

The article considers the contribution of A. Merder to joint public efforts aimed at the monuments protection and preservation of cultural treasures in Ukraine.

Keywords: Olexiy I. Merder; Kyiv Department of Imperial Russian Military and Historical Society; Kyiv Society for Protecting the Monuments of Antiquity and Art; protection of historical and cultural monuments.